

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 347.122

Г. В. Луцькакандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ОХОРОНА» І «ЗАХИСТ» ЯК ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що встановлення особливого порядку забезпечення цивільних прав, як право власності на нерухоме майно та право на спадкування на тимчасово окупованій території є метою Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», оскільки порушення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території та існування перешкод в їх здійсненні потребують окремого (додаткового) правового забезпечення їх охорони і захисту, а вказаний механізм вимагає теоретичного обґрунтування необхідності його запровадження і оцінки ефективності застосування, що є важливим завданням наук цивільного права і цивільного процесу. В статті розглядаються категорії «охорона» і «захист» як форми забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України. Аналізуються підходи науковців до визначення і співвідношення категорій «охорона» і «захист» цивільних прав, розкривається їх зміст і призначення в механізмі цивільно-правового регулювання. Наводиться розуміння поняття охорони у широкому і вузькому розумінні. Дається характеристика поняттю захисту як самостійному правовому засобу та як складовому елементу охорони. На підставі аналізу положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено наявність норм, в яких реалізуються засоби охорони і захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території. Обґрунтовано висновок, що положеннями цього Закону громадянам на тимчасово окупованій території забезпечено можливість реалізації їхніх цивільних прав, зокрема щодо нерухомого майна, розташованого на тимчасово окупованій території, а також права на спадкування, якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на тимчасово окупованій території або там знаходилось його нерухоме майно. Цими правовими засобами як раз й досягається мета охорони. Водночас зроблено висновок, що захист забезпечується завдяки зміні територіальної підсудності розгляду цивільних справ, раніше підсудних судам на тимчасово окупованій території, а також запровадженню особливого порядку розгляду цивільних справ про встановлення фактів народження і смерті особи на вказаній території.

Ключові слова: цивільні права, тимчасово окупована територія України, охорона прав, захист прав, забезпечення прав, форми, категорія, правові засоби, громадяни.

Актуальність статті. Категорії «охорона» і «захист» прав, в т.ч. цивільних, завжди були і залишаються предметом наукових дискусій як теоретиків права, так й представників інших галузей стосовно їх співвідношення, змісту і функцій в механізмі цивільно-правового регулювання. Єдиного розуміння зазначених категорій науковцями

не вироблено [1, с. 14]. В законодавстві взагалі зазначені категорії зазвичай вживаються як синоніми та часто підміняють одне одного без чіткого розмежування їх значення та сфери застосування (крім процесуального законодавства).

Вказані категорії набувають нового змісту в умовах дії Закону України «Про забезпечення

прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (далі – Закон), яким запроваджено правовий режим на тимчасово окупованій території, а також встановлено правові механізми забезпечення прав і свобод громадян, які проживають на такій території. Адже охорона та захист прав деякими науковцями, і ми поділяємо їхню думку, розкриваються саме як форми забезпечення прав і свобод особи [2, с. 39] та визнаються елементами (напрямками) державної діяльності із забезпечення прав і свобод людини [3, с. 3].

Виходячи з того, що етимологічне значення слова «забезпечувати» означає зокрема: а) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось; б) захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки [4, с. 375], тому варто визнати, що в зазначеному Законі забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України як раз й здійснюється у формах їх охорони (гарантування, створення умов можливості реалізації) і захисту. Так, відповідно до Закону на тимчасово окупованій території поширюється особливий правовий режим, зокрема, вчинення правочинів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території (ст. 4). Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території (ст. 5). На тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України. Набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ст. 11). У разі якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волеви-

явлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ст. 11-1).

Встановлення особливого порядку забезпечення таких цивільних прав, як право власності на нерухоме майно та право на спадкування на тимчасово окупованій території є метою зазначеного Закону, оскільки порушення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території та існування перешкод в їх здійсненні потребують окремого (додаткового) правового забезпечення їх охорони і захисту (адже процес реалізації суб'єктивних цивільних прав, з чим ми погоджуємось, набуває особливого значення, коли йдеться про їх захист [5, с. 106]), а вказаний механізм вимагає теоретичного обґрунтування необхідності його запровадження і оцінки ефективності застосування, що є важливим завданням наук цивільного права і цивільного процесу.

Стан дослідження. Співвідношення понять охорони і захисту прав є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема таких, як Т.І. Іпларіонова, О.С. Йоффе, Т.В. Дерюгіна, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, О.О. Кармаза, С.М. Корнєєв, Л.О. Красавчикова, Ю.Д. Притика, Я.В. П'янова, І.О. Ромащенко, З.В. Ромовська, О.П. Сергєєв, В.М. Шафіров, Я.М. Шевченко, А.О. Штанько, наукові праці яких стали теоретичною основою нашого дослідження. Проте зазначені правові категорії (категорії «охорона» і «захист» цивільних прав) ще не виступали предметом окремого наукового дослідження як передбачені Законом форми забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України.

З огляду на зазначене **метою нашої статті** виступає визначення співвідношення категорій «охорона» і «захист» та їх характеристика як основних форм забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України.

Виклад основного матеріалу. Оскільки більшість науковців категорію «охорона» вважають ширшою за «захист», тому почнемо наше дослідження із з'ясування змісту першої.

Згідно із тлумачним словником слово «охороняти» означає оберігати від небезпеки кого-небудь, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу; оберігати від завдання шкоди; захищати від чого-небудь [4, с. 870].

Вчені-теоретики охоронну діяльність пов'язують із здійсненням заходів, що забезпечують раціональне використання і збереження будь-чого. Розпочинається така діяльність із закріплення у нормах права певного становища суб'єкта або речі, порядку використання якогось об'єкту або предмету, способу здійснення прав і обов'язків. Мета правової охорони – попередження і недопущення можливих порушень [1, с. 16-17]. Розуміння поняття «охорона» в найбільш загальному змісті фактично зводиться до поняття «гарантій основних прав та свобод людини і громадянина», які становлять собою систему норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують у сукупності охорону прав та свобод і законних інтересів особи. Вказана система гарантій прав і свобод людини, як вважають науковці, включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового характеру, а також захисту прав і свобод. Вона включає в себе умови та засоби, які забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод кожної людини і громадянина [6, с. 66, 149].

У вчених-цивілістів розуміння охорони суттєво не відрізняється. Так, в цивільному праві під поняттям «охорона цивільних прав» традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав можливість належної їх реалізації. Зазначена система включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов для здійснення суб'єктом своїх прав. До правових заходів охорони належать усі визначені законодавством цивільно-правові заходи, за допомогою яких забезпечується функціонування та розвиток цивільних правовідносин у їх нормальному, непорушеному стані [7, с. 233].

В цивілістичній літературі під поняттям «охорона» розуміють систему заходів, які призначені для того, щоб не допустити порушення прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, а щодо захисту, то дана категорія вступає в дію лише при порушенні прав і інтересів [8, с. 615]. До правових заходів охорони відносять всі заходи, за допомогою яких забезпечується як розвиток цивільних правовідносин в їх нормальному,

непорушеному стані (наприклад, закріплення цивільної право- та дієздатності, встановлення юридичних обов'язків тощо), так і відновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів [9, с. 240; 10, с. 335]. О.О. Кармаза «охорону прав» розглядає як сукупність заходів правового, економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, визначених нормами права, та які спрямовані на забезпечення природних прав громадян та створення належних умов для реалізації ними цих прав. До охоронних заходів в широкому розумінні відносяться заходи, за допомогою яких забезпечується як розвиток цих прав, так і відновлення прав у випадку порушення, невизнання чи оспорювання [11].

Звертаємо увагу на те, що окремі вчені-цивілісти одночасно з широким розумінням охорони використовують поняття охорони у вузькому значенні слова, вважаючи, що вона охоплює лише передбачені законом заходи, спрямовані на відновлення або визнання прав на захист у випадку їх порушення чи оспорювання. Тобто захист цивільних відносин у випадку їх порушення. І в цьому разі охорону прийнято називати захистом цивільних прав [12, с. 472-473; 13, с. 266].

Слово «захищати» згідно з тлумачним словником означає обороняти, охороняти кого-небудь, що-небудь від нападу, замаху; бронювати, обстоювати погляди, права, інтереси, честь кого-небудь [4, с. 433].

Стосовно змісту захисту цивільних прав, то як зазначають провідні вчені-цивілісти, юридичною наукою не сформульовано чітких критеріїв. Одні вважають, що правовий захист охоплює всю систему правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення відповідних цивільних прав. Другі вважають, що правовий захист – це система юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень та усунення їх наслідків. Інші обмежують правовий захист діяльністю суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права. Але більшість юристів вважає, що правовий захист є складовою частиною правової охорони, до якої мають включатися лише засоби, пов'язані з реалізацією особою права на захист [14, с. 757-758].

Проте зазвичай науковці говорять про охорону як категорію етапу нормального існування суб'єктивного права, причому категорію, що належить до явищ об'єктивного права, яким регулюються ті можливості, що надаються суб'єктам як учасникам конкретних правовідносин.

А про захист – як категорію суб'єктивного права в порушеному стані. Це міра можливої поведінки особи, права якої порушені, яку вона обирає з тих можливостей, що їй надаються об'єктивним правом. Тобто про охорону прав говорять як про правовий засіб, що попереджає порушення, а про захист – як про такий, що настає після порушення і спрямований на відновлення відповідного суб'єктивного права [15, с. 4, 7]. Таким чином, до вчинення правопорушення має місце охорона прав і свобод, після нього – захист [16, с. 517].

Іншими словами нагальна потреба у здійсненні захисту права з'являється лише після вчинення порушення або за наявності реальної загрози виникнення такого порушення [1, с. 16; 17, с. 11]. Вважається, що захист включає в себе: прийняття норм, які встановлюють права та обов'язки, визначають порядок їх здійснення та захисту і загрожують застосуванням санкцій; діяльність суб'єктів зі здійснення своїх прав та захисту суб'єктивних прав: попереджувальну діяльність державних та громадських організацій та діяльність з реалізації правових санкцій [18, с. 34].

Характеризуючи категорію «захист» вважаємо за необхідне розмежувати позиції науковців, які розглядають захист як елемент охорони, та які закладають в захист самостійний, відмінний від охорони зміст. До останньої позиції варто віднести наукові праці, в яких:

– одні вчені-цивілісти під захистом розуміють галузевий вид реакції на факт порушення права (зіткнення інтересів), що полягає в задоволенні претензії одного (або кількох) суб'єктів з урахуванням факторів пріоритету прав прийомом запобігання, охоронно-забезпечувального, відновлювального або еквівалентно компенсційного характеру [19, с. 86];

– інші науковці під правовим захистом розуміють широке поняття, що охоплює самозахист права, тобто здійснення фактичних дій, спрямованих на усунення перешкод у реалізації прав, свобод і законних інтересів у межах, встановлених законом, а також використання особою заходів захисту, ініціювання особою обов'язкової за законом діяльності компетентних органів та посадових осіб з метою застосування ними відповідних заходів державного примусу для усунення перешкод у здійсненні прав і обов'язків; відновлення порушеного правового стану, відшкодування завданих збитків або належної компенсації, а також справедливую відплату (кару, покарання) за вчинене правопорушення [20, с. 363-365];

– окремі цивілісти до змісту права на захист включають: можливість уповноваженої особи використувувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника; можливість уповноваженої особи звернутись до компетентних або громадських організацій з вимогою спонукання зобов'язаної особи до певної поведінки [21, с. 107–108];

– вчені-процесуалісти вважають, що захист необхідний у випадках, коли здатність суб'єктивного права до реалізації деформована і матеріальне правовідношення через це не може нормально розвиватися (або закінчитися). Судовий захист спрямовано на усунення цієї деформації в регулятивних матеріальних правовідносинах. Тим самим відбувається відновлення порушеного права, свободи і законного інтересу [22, с. 58]; захист цивільних прав розкривають як систему передбачених законом матеріально-правових та процесуально-правових способів та заходів охорони цивільних прав у випадку їх порушення чи реальної загрози такого порушення, заперечення, оспорювання та невизнання [23, с. 13]; щодо матеріально-правового аспекту захисту, то вчені-цивілісти вважають, що основна увага при здійсненні правового захисту повинна бути зосереджена на самому суб'єктивному праві, а також на недоторканості правопорядку. Тобто у випадку застосування засобів захисту основним є оборона самого права уповноваженої особи або (і) правопорядку [24, с. 12, 17]; процесуальний аспект захисту науковці розкривають як встановлення фактичних обставин цивільної справи, застосування відповідних норм права, визначення способів захисту права і ухвалення рішення [25, с. 10];

– критерієм наявності чи відсутності захисту прав чи охоронюваних законом інтересів, у тому числі підстав для такого захисту, пропонується визнати пов'язаність відповідних застосовуваних заходів із конкретним суб'єктивним правом чи охоронюваним законом інтересом. У випадку, якщо заходи не стосуються конкретних суб'єктивних прав, а мають загальний абстрактний характер, то про захист прав чи охоронюваних законом інтересів не може йтися [26, с. 59];

– правовий захист завжди визнається як акт, що вже відбувся, оскільки він є безпосередньою

реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноваженого на здійснення правового захисту. І саме це є головним у суті правового захисту [27, с. 490].

Також є ряд науковців, які розглядають захист як елемент охорони та в своїх працях значають, що:

– охорона і захист суб'єктивного права й охоронюваного законом інтересу – не одне й те саме: охороняються вони постійно, а захищаються лише тоді, коли порушуються. Захист є моментом охорони, однією із її форм [28, с. 131];

– захист цивільних прав є одним із заходів охорони цивільних прав, оскільки остання охоплює сукупність усіх заходів, що забезпечують процес реалізації права [29, с. 86];

– захист цивільних прав є ніщо інше, як передбачені законом заходи охорони цивільних прав у випадку їх порушення або реальної загрози такого порушення [30, с. 6–7];

– поняття охорони включає в себе поряд із заходами економічного, політичного, ідеологічного характеру, що забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин, попередження правопорушень, усунення причин, що їх породжують (регулятивні норми), також заходи, що спрямовані на поновлення чи визнання прав у разі порушення чи оспорювання їх, а саме: захист (охоронні норми) [31, с. 139];

– охорона за своєю структурою поділяється на три ланки: регулятивну, забезпечувальну та захисну. Захист у даному випадку розглядається як окремий вид охорони і використовується у разі наявного правопорушення. Охорона є видом щодо категорії правового регулювання у цілому. Заходи захисту та відповідальності становлять суть захисної ланки. Необхідність захисту цивільних прав виникає, коли вони порушуються або оспорюються зобов'язаними особами в цивільних правовідносинах, а охорона існує завжди [32, с. 12];

– охорона і захист: це різні, але схожі поняття; це різні назви одного й того ж явища; поняття «охорона» ширше, ніж поняття «захист»; навпаки, поняття «захист» охоплює за своїм обсягом поняття «охорона прав» [33, с. 45–46];

– охорона і захист споріднені, однак не тотожні правові категорії; «охорона» – поняття ширше за обсягом, ніж «захист», адже охоплює всю сукупність заходів, що забезпечують нормальний перебіг реалізації прав; захист розглядається як момент, форма охорони, динамічна її функція, правозахисна діяльність,

яка є складовою правоохоронної діяльності, а також як інститут забезпечувального механізму існування прав, свобод та законних інтересів, що має особливий правовий режим; захист виникає лише після вчинення порушення або за наявності виникнення реальної загрози такого порушення та полягає в усуненні перешкод у здійсненні прав і обов'язків і відновленні прав у разі їх порушення та здійснюється винятково правовими засобами [16, с. 520];

– існують підстави говорити не про розмежування понять «охорона» та «захист прав», а про виділення в межах поняття «охорона прав» місця для захисту прав [26, с. 58, 59].

Як охорону, так і захист вчені-цивілісти пов'язують із реалізацією охоронного цивільного правовідношення, яке спрямоване на боротьбу з цивільними правопорушеннями та проявляється в заходах захисту і заходах відповідальності, та залежить від способу, який відображений в правоохоронному правовідношенні [24, с. 6, 10–11]. І тут ми погоджуємось, що охорона відносин (на прикладі відносин власності) передбачає дві мети. Перша, як зазначають науковці, полягає в тому, щоб закріпити існуючі в даному суспільстві відносини, убезпечити їх від можливих посягань та порушень. Друга проявляє себе, коли охоронювані правом відносини виявляються все-таки порушеними. Завдання права полягає в тому, щоб забезпечити їх відновлення (якщо це неможливо – звести наслідки порушення до мінімуму, зробити на учасників суспільних відносин виховний вплив (у тому числі й шляхом покладення відповідальності на осіб, що порушили такі власності), сприяти усуненню причин, що викликали порушення [34, с. 101].

Таким чином, проаналізовані нами теоретичні підходи до визначення категорій «охорона» і «захист» дають нам можливість дати їм характеристику як основних форм забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України.

Так, зокрема, охорона цивільних прав, з огляду на вище проаналізовані теоретичні засади, має за мету попередження і недопущення можливих порушень прав та інтересів учасників цивільних правовідносин та реалізується шляхом закріплення в законодавстві: а) певного становища суб'єкта правовідносин; б) особливого правового режиму майна та порядку його використання (здійснення права власності щодо нього); в) гарантій цивільних прав; г) способів здійснення особою її цивільних прав;

д) умов та засобів, які забезпечують кожному суб'єкту цивільних прав можливість повноцінної їх реалізації та за допомогою яких забезпечується функціонування та розвиток цивільних правовідносин у їх нормальному, непорушеному стані. Охорона існує (діє) завжди в силу самого факту закріплення в законі зазначених правових засобів.

Аналіз положень Закону, з огляду на вищенаведені ознаки охорони, дає нам підстави для висновку, що охорона цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України реалізується через закріплення в зазначеному Законі зокрема таких положень: а) стаття 5 «Захист прав і свобод людини і громадянина, культурної спадщини на тимчасово окупованій території», якою зокрема передбачено, що: Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території (ч. 1); відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією (ч. 6); б) стаття 9 «Незаконні органи, їх посадові та службові особи», якою зокрема передбачено, що встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України (ч. 4); в) стаття 11 «Гарантування права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території», якою зокрема передбачено, що: на тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України (ч. 1); за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме

майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України (ч. 3); набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. У разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України (ч. 4); на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ч. 5); г) стаття 11-1 «Забезпечення реалізації права на спадкування», якою передбачено, що: у разі якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ч. 1); якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ч. 2); д) стаття 15 «Особливості приватизації жилих приміщень, що знаходяться на тимчасово окупованій території, військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України», якою зокрема передбачено, що військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів України, які проходили службу на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та члени їх сімей мають право на приватизацію жилих приміщень для постійного проживання, відомчих жилих приміщень, службових жилих приміщень та жилих приміщень у гуртожитках, розташованих на

території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, отриманих ними в установленому порядку, в яких вони проживали станом на 1 січня 2014 року (ч. 1); набуття права приватної власності на жилі приміщення, зазначені у частині першій цієї статті, що знаходяться на тимчасово окупованій території, військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України та членами їх сімей не позбавляє їх права на приватизацію житла, що знаходиться на іншій території України, відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (ч. 4).

Зазначеними положеннями Закону громадянам України на тимчасово окупованій території України, як суб'єктам відповідних цивільних прав, забезпечено можливість реалізації їхніх цивільних прав, зокрема щодо нерухомого майна, розташованого на тимчасово окупованій території, а також права на спадкування, якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на тимчасово окупованій території або там знаходилось його нерухоме майно. Тобто мета охорони досягається зазначеними вище, закріпленими в Законі, правовими засобами.

Категорія «захист», з огляду на наведені теоретичні положення, за своїм змістом і призначенням є складовою частиною охорони, яку пов'язують із реалізацією охоронного цивільного правовідношення, і являє собою правовий засіб, що настає після порушення (або за наявності реальної загрози виникнення такого порушення) і спрямований на відновлення відповідного суб'єктивного права та необхідний у випадках, коли здатність суб'єктивного права до реалізації деформована і матеріальне правовідношення через це не може нормально розвиватися (або закінчитися) і включає в себе зокрема: а) прийняття норм, які визначають правові засоби, пов'язані з реалізацією особою права на захист; б) прийоми запобігання, охоронно-забезпечувального, відновлювального або еквівалентно компенсаційного характеру; в) можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільний прав); г) можливість ініціювання особою обов'язкової за законом діяльності компетентних органів та посадових осіб з метою застосування ними відповідних заходів (в т.ч. попереджувальних) державного примусу для усунення перешкод у здійсненні прав і обов'яз-

ків або спонукання зобов'язаної особи до певної поведінки; відновлення порушеного правового стану, відшкодування завданих збитків або належної компенсації.

Аналіз положень Закону, з огляду на вищенаведені ознаки захисту, дає підстави для висновку, що захист цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України реалізується завдяки закріпленню в зазначеному Законі зокрема таких положень: а) стаття 2 «Мета Закону», якою закріплено, що цей Закон визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина; б) стаття 12 «Заходи правового реагування на тимчасово окупованій території», якою зокрема встановлено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованій території, змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам, та забезпечити розгляд: цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва (ч. 1). Крім того, захист реалізується й завдяки закріпленню у ст. 257-1 ЦПК України особливого порядку провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. І хоча встановлення в окремому провадженні в цивільному судочинстві фактів народження і смерті особи загальноприйнято називати охороною прав (а не захистом, який здійснюється в позовному провадженні), на нашу думку, зазначена норма характеризується саме вищенаведеними правовими засобами захисту, адже в умовах тимчасової окупації іншого порядку, ніж судовий, не передбачено. А оскільки встановлення, наприклад, факту народження є необхідним для реалізації права народженої фізичної особи на ім'я (ст. 294 ЦК України), яке порушується внаслідок неможливості його надання у встановленому законом порядку, тому судова процедура встановлення факту народження є засобом захисту зазначеного цивільного права, адже оскільки таке рішення суду невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів ци-

вільного стану, тому в такому судовому рішенні має бути зазначено ім'я особи, факт народження якої на тимчасово окупованій території України встановлює суд. А відтак відбуватиметься захист права фізичної особи на ім'я. Звісно ж, що для реалізації механізму захисту цивільних прав необхідне й вчинення фактичних дій, – звернення заінтересованої особи до суду та ухвалення останнім відповідного рішення.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження свідчить, що Законом встановлені окремі правові засоби охорони і захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України, а дослідження їх реалізації на практиці має показати їх ефективність, а також вказати на сфери суспільних відносин, в яких інші цивільні права громадян на тимчасово окупованій території недостатньо охороняються Законом або не мають необхідного механізму їх захисту, що дозволить удосконалити правове регулювання в зазначеній сфері.

Список використаної літератури:

1. Российская правозащитная политика: теория и практика: монография / под ред. А. В. Малько. М.: Юрлитинформ, 2014. 248 с.
2. Шафиров В. М. Обеспечение права: человекоцентрический подход: монография. М. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2005. 228 с.
3. Алферов И. А. Нотариальная форма защиты и охраны права и законного интереса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2007. 200 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Жилінкова І. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник академії правових наук України. 2012. № 1 (68). С. 100–107.
6. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник. К.: Атіка, 2006. 568 с.
7. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. 736 с.
8. Гражданское право: учебник. В 4 т. Том 4: Обязательственное право / отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
9. Гражданское право / под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. СПб.; М.: Проспект, 1996. Ч. 1. 415 с.
10. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. М.: Статут, 2003. 558 с.
11. Кармаза О. О. Теоретичні аспекти захисту та охорони права громадян на житло. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. 2012. Вип. 91. С. 116–119.
12. Иоффе О. С. Советское гражданское право. М.: Юрид. лит., 1967. 494 с.
13. Гражданское право: Учебник. Часть 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. группа «Проспект», 1997. 600 с.
14. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 977 с.
15. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2009. 20 с.
16. Штанько А. О. Співвідношення понять охорони та захисту в контексті розвитку парадигми інституту цивільно-правового захисту. Правова держава. Випуск 26. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. С. 516–525.
17. Саенко Л. В. Конституційно-правові основи охорони і захисту сім'ї в Російській Федерації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2006. 18 с.
18. Стоякин Г. Я. Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР. Свердловск, 1977. 160 с.
19. Илларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Свердловск, 1985. 391 с.
20. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.
21. Грибанова О. Исполнительная надпись – один из способов защиты прав и законных интересов участников гражданских правоотношений. Мала енциклопедія нотаріюса. 2006. № 1 (25). С. 57–58.
22. Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 54–65.
23. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 632 с.
24. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією академіка НАПрН України Я. М. Шевченко. Х.: Харків юридичний, 2011. 528 с.
25. Васильев С. В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Издание второе, дополненное. Х.: ООО «Одиссей», 2007.
26. Ромашенко І. Співвідношення термінів «охорона» та «захист»: теоретичний та практичний

- цивільно-правові аспекти. Юридична Україна. 2013. № 8. С. 57–61.
27. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: підруч. 2-ге вид., допов. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.
28. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 294 с.
29. Дерюгина Т. В. Пределы осуществления гражданских прав: монография. М.: Зерцало-М, 2010. 248 с.
30. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав: учеб. пособие. М.: Лекс-Книга, 2002. 208 с.
31. Шевченко Я. М. Власник і право власності. К.: Наук, думка. 1994. 205 с.
32. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. М.: Юридическая литература, 1983. 160 с.
33. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / Спасибо-Фатеева И. В., Сибилев М. Н., Яроцкий В. Л. и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Х.: Право, 2014. 672 с.
34. Копилова Ж. В. Охорона та захист права власності нормами цивільного права України, класифікація цивільно-правових засобів захисту права власності. Часопис цивілістики. 2014. Вип. 17. С. 101–105.

Lutska G. V. Theoretical and methodological approaches to defining the categories «protection» and «protection» as forms of ensuring the civil rights of citizens in the temporarily occupied territory of Ukraine

The relevance of the article is that the establishment of a special procedure for civil rights, such as ownership of real estate and inheritance in the temporarily occupied territory is the purpose of the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine», violation of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory and the existence of obstacles to their implementation require a separate (additional) legal support and protection of them, and this mechanism requires a theoretical justification for the need for its introduction and evaluation of the effectiveness of the application, which is an important task of the sciences of civil law and civil procedure. The article considers the categories of «protection» and «protection» as forms of ensuring the civil rights of citizens in the temporarily occupied territory of Ukraine. The approaches of scientists to the definition and correlation of the categories «protection» and «protection» of civil rights are analyzed, their content and purpose in the mechanism of civil law regulation are revealed. The understanding of the concept of protection in a broad and narrow sense is given. A description of the concept of protection as an independent remedy and as an integral element of protection is given. Based on the analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine», the existence of norms in which means of protection and protection of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory are implemented. The conclusion is substantiated that the provisions of this Law provide citizens in the temporarily occupied territory with the opportunity to exercise their civil rights, in particular with respect to immovable property located in the temporarily occupied territory, as well as the right to inherit if the testator had his last residence in the temporarily occupied territory real estate. These legal means achieve the goal of protection. At the same time, it was concluded that protection is provided by changing the territorial jurisdiction of civil cases previously held by courts in the temporarily occupied territory, as well as the introduction of a special procedure for civil cases on establishing the facts of birth and death in the territory.

Key words: *civil rights, temporarily occupied territory of Ukraine, protection of rights, protection of rights, provision of rights, forms, category, legal means, citizens.*